

הרב ישראל רוזנברג

עגנון ומעשה מרכבתו

מדרש עידו ועינם על פי המקורות

"אמר רבי חנינא (משל) לבאר עמוקה מלאה מים והיו מימיו צוננים ומתוקים וטובים ולא היתה בריה יכולה לשתות ממנה בא אדם אחד וסיפק לה חבל בחבל משיחה במשיחה ודלה ממנה התחילו הכל דולין ושותין" ... מדרש חזית א.ה.

באמת אמרו, כל סיפוריו של עגנון כגלים נעולים הם וכמעיינות חתומים; חותם בתוך חותם, לפני ולפנים. ואילו עידו ועינם, שכנראה השקיע עגנון בתוכו את כל למדנותו ואת המיטב שבכוחות יצירתו הריהו לפנינו מחד גיסא כאבן שאין לה הופכים, ומאידך, יש ראייות וראייות שבעידו ועינם הטמין המחבר את כל המפתחות לשערי יצירתו. ממילא, מי שיבוא בסוד-שיח "עידו" יהיה מן המזכים לפתיחת מעייני כל יצירת עגנון לקראת כל הצמאים לדבריו. ואולי, בד בבד עם פתיחת השערים לעידו יעלה בידינו לרדת לתוך עומקי נפשו הסוערת של עגנון עצמו.

אין מתפקידנו בסקירה הנוכחית להעיר על כל דברי החקר והעיון שנצטברו על יצירת מופת זו, הואיל ואין אף אחד שחדר אל תוך נקודת המרכז שבסיפור. נוסף על כך, כל התאבקותם של חוקריו ומבקריו, הן לחיוב והן לשלילה, בתוהו עלו ופותרונת לא מצאו.

ועוד זאת למודעי: טעמי ונימוקי עמי לתת לפני הקורא "פת שלמה" טבועה בחותמו של ש"י עגנון, היות ודבר גלוי ונראה הוא לכל מביט בעינים פקוחות כמה זהיר היה עגנון בסיגנונו שיהיה על טהרת הלשון. ואם בנוגע לשאר סיפוריו כך, בנוגע לעידו ועינם על אחת כמה וכמה.

1 יפה אמר דוב סדן ב,מסה עיון וחקר", הוצ' הקיבוץ המאוחד תשי"ט: "אם נבקש עבודות ממש שאינן מסתפקות באמירה כוללת, נצא בפחי נפש". ואחריו העלה ברוך קורצווייל, במסות על סיפורי עגנון, הוצ' שוקן תשכ"ג, עידו ועינם על נס, שבקשר עם, "ספר המעשים", מהווים את המפתח לסיפורי עגנון בכלל. ומשולם טוכנר, זה שהציץ בפרגוד שלעידו, אף הוא לא נכנס פנימה. פשר עגנון תשכ"ו.

התשוקות האלה אל המציאות. כי המעבר מ"עיקרון ההנאה" ל"עיקרון המציאות" הוא, כידוע, אחד הצעדים החשובים ביותר בהתפתחות האני. דא עקא, שאצל פורטנוי אין התפתחות כזאת. הוא אינו מבין, כנראה, שהאדם הוא יותר מיצור ביולוגי גרידא.

יתר על כן, הביקורת הקשה ביותר כנגד דרך איפוי הדמות של רות נשענת על העובדה, שהוא אינו מביא בחשבון את מה שביסודו של דבר הוא ממהותה של כל יצירת אמנות גדולה, דהיינו המשחק בין ניגודים. ככל שהניגודים חריפים יותר, חוזר ומזכיר לנו אדמונד וילסון, כן גדולה יותר איכותה של היצירה. אצל פורטנוי אין שום "ניגודים"; ישנה רק "הנאה". לכן הוא נהפך לדמות חד-מימדית: בלתי-בסבל, חסר-רחמים, "ידען גדול", אכזרי וכמובן, בעל פה מלוכלך. זוהי ה"מחותרת" שלו. אך איפה "הקומה העליונה" אם מותר לומר כך? כיוון שאין כאן שום רגש של אנושיות, של מהונגנות, של אהדה ורחמים, וכיוון שבשום מקום איננו חשים בניגודים המתנצחים בחריפות בתוכו, דבר שחייב להימצא בכל תיאור-אופי שיש בו מן הגדולה, פורטנוי משעמם ובסופו של דבר גם לא מעניין.

על פורטנוי נגזר, איפוא, להישכח מן העולם. כמו הצגות-הצעות אחרות הנתנות כיום מפופולאריות, יגווע הרומן הזה עד מהרה בגלל השיעמום — למעשה הוא כבר מחליק מטה מן הפסגה החלקלקה של רשימת רבי המכר. וכשהצחקו מן הבדיחה הגדולה הזאת על האם והאב היהודים, ומכל כיוצא באלה בדיחות, יימחה מעל פניהם של אינ-ספור קוראים והולכי-רכיל, תושלך "קובלנתו של פורטנוי", למרות כל עליצותה, למים מלוכלכים ומשם לאיזה ים שכוח-שמש.

אין מתפקידנו בסקירה הנוכחית להעיר על כל דברי החקר והעיון שנצטברו על יצירת מופת זו, הואיל ואין אף אחד שחדר אל תוך נקודת המרכז שבסיפור.

אין מתפקידנו בסקירה הנוכחית להעיר על כל דברי החקר והעיון שנצטברו על יצירת מופת זו, הואיל ואין אף אחד שחדר אל תוך נקודת המרכז שבסיפור. נוסף על כך, כל התאבקותם של חוקריו ומבקריו, הן לחיוב והן לשלילה, בתוהו עלו ופותרונת לא מצאו.

עגנון כמות שהוא

ובכן, הבה נספר גודל מעלת עידו ועינם!

ראשית כל ראשית, אל תקרי "עינם" בחיריק תחת העי"ן, כשם שנכשלו בו רבים. קרי עינפ בצירי, מאחר ש-עינם רומז לנבואת זכריה "ואת עינם בכל הארץ" (זכרי' ה, ז). וכשפירשוהו כל מפרשי המקרא ואבן עזרא בראשם שאמר: "השם יגלה הנסתר עד שיראוהו הכל". גמצא לפי זה שהשם עידו גם כן מורה על זכריה הנביא, זה שהיה בנו או בן בנו של עידו, כמפורש בתחילת נבואתו: "זכריה בן ברכיה בן עדו" וזה שבמקום אחר קוראהו בנו של עדו (עזרא ה, א) ושוב יש לנו עידוא החוזה עצמו² שלכולם יש שייכות עם סיפורנו ושמתוכם שאב עגנון את מקורותיו כפי שיתבאר (ואולי הרגיש עגנון בעצמו איזו זיקה נפשית לאותם של זכריה ועידו. אף על פי שאין ראייה מוכחת על זה, רמזי דברים יש כאן)³.

תדע שכל עניין עידו ועינם דברי מיסתורין הם, והמספר משמש בבחינת מחשוף הסמויות שב"ואת עינם".

הלא דבר הוא, שחוץ מבעל הסיפור אין אף גוף אחד מוחשי. הכל מורכב כאן; משמות המקומות ועד שמות האישיות הכל מושאל, הכל מופשט. אין כאן לא צלם, דמות תואר או תבנית גופנית אחת. כל מה שמתרחש פה בכחו המדמה של היוצר מתרחש.

גרהרד גרייפנבך ואשתו גרדה

הסיפור מתחיל בבית גרייפנבך. הם ידידי הטובים של בעל הסיפור. אחר הפרעות של תרפ"ט הוא מוצא אכסניה בביתם. בבית זה הוא תמיד מוצא את מנוחתו. ואם בכל ירושלים אין אדם מוצא קצת מים, שם הוא תמיד "מוצא בור של מי גשמים" (שסז); אם כן, מי הם הידידים הטובים האלה?

נחל קישון גרפס

אל תקרי גרייפנבך, אלא בן-גרייפן, כלומר: נחל (קישון) גרפס, רמז לביתם של דבורה וברק ומלחמתם כנגד סיסרא, כמו שמפורש בשירת דבורה: "נחל

- 2 חברי הימים-ב, יב טו; יג כב, ראה גם, "ערו הנביא החוזה" סנהדרין פט ב.
- 3 הא לך רמז אחד: ערו גינתוי ועודא גינתון הם ממשפחת הלויים שעלו בימי עזרא ונחמיה.

קישון גרפס נחל קדומים נחל קישון" (שופטים ה, כא) ומה שתם המחבר כאן גלה לנו במקום אחר:

"ציפיתי בכל הדורות ולא מצאתי דור נאה כימי השופטים שישראל גדמו לפני אבינו שבשמים לילדים קטנים" (הדום וכסא).

למדנו, שביתם של דבורה וברק — גרייפנבך הוא המקום שבו מצא עגנון "השקט ומנוחה... שגגום הקדוש ברוך הוא לאוהבי מנוחה" (שגג). שם הוא מוצא חדרים נאים, כלים נאים, כולם מסודרים על סידורם "כאילו ידיה של בעלת הבית עדיין שרויות עליהם" (שגב). עליהם קולע במאמרו: "אנשים אלו בן בית אני אצלם" (שמג). "חדרים וכלים" הם כלי תשמישו האומנתי של עגנון, הם הם כלי ביטויו והיא היא השירה שהיה שומע מתוכה חד קולה של שירת קדומים, שהיתה "ראשית ראשיתה של ההיסטוריה"; לפי עגנון, של כל ההיסטוריה הנאורה בכלל.

כהגרייפנבכים, כדבורה וברק "אורח חייהם שקול ופרנסתם מצויה"³ והם דרים זה עם זה בשלום ואינם עושים דבר אלא אם כן גמלכים תחילה". ממש כבעת מלחמת דבורה וברק, שלא עשו דבר בלי שנמלכו תחילה ובהסכמת שניהם: "אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלך" (שופטים ד, ח). עוד רמז גדול רמזו לנו היוצר שעל ימי השופטים קולע אמרתו כאשר יטעים את למדנותה של הגברת גרדה בניגוד לקוצר בקיאותו של בעלה הדוקטור גרהרד. הוא "בקושי למד קצת עברית", אבל "יפה ממנו כח אשתו" (שגד). כמאמרם זכרם לברכה: "תנא דבי אליהו, אמרו, בעלה של דבורה עם הארץ היה"⁴. נוסף על כך, דבורה "גם יודעת לדבר עברית עם גרציה". היא גרציה, היא חנה⁵ אשת אלקנה ששתיהן שוות בשירה נעלה, ובקיאותן הלשונית עולה פי כמה מבעליהן. חוץ מסמיכות זו יש כמה סמיכות עניינים בין דבורה-גרדה לחנה-גרציה כאשר יבואר.

ובאשר להספקת המים, אין כבית גרייפנבך מסוגל ל"מי גשמים" באשר היתה סביבה ששמיה, עביה והרריה כולם נוטפים נוזלים מים על מים (שירת דבורה, ה ד).

בפרוע פרעות בישראל

הפרעות של תרפ"ט שהשאירו את המספר "בלא קורת גג" (שמג) לאו דווקא הן של אותה שנה, הואיל ואין הוא מתאר לפנינו דברים כהווייתם לפי סידרם

- *3 ראה תרגום שם ד-ה: ,,מתפרנסא מן דילה ולה דקלין כיריחו פרדיסין ברמתא ותין עבדין משח".
- 4 תנא דבי אליהו רבא ט.
- 5 תרגום חן: Grazia, Grare — חנה — Grazzia

Handwritten text in a column on the right side of the page, likely a continuation of the article or a separate note.

מדור לדור ועד דורנו אנו אין אישיות כה דגולה (או אולי יותר נכון להטעים: יותר דגולה) כרבי עקיבא. הוא היה היחיד בין הארבעה שנכנסו "לפרדס" ויצא ממנו בשלום כשם שנכנס לשם¹¹. הוא האיש שהיה דואג כל ימיו מתי תבוא המצווה לידו ויתן את נפשו בעד אהבת השם, כמו שדרש הוא בעצמו "בכל נפשך, אפילו הוא (השם) נוטל את נפשך"¹² ולסוף באה המצווה לידו וקיימה עד שיצתה נשמתו ב־אחד¹³; הוא היה מן החיידים בין מנהיגי זמנו אשר גאולת האומה מידי הרומאים היתה כל כך קרובה ללבו עד שבכל כוחותיו תמך בידי ב־כּוֹזִיבָא והאמין בו אמונה חזקה וכאשר ראה אותו אמר: דין הוא מלכא משיחא¹⁴. סיכום העניינים, הן לפי אופיו, מרצו, צדקתו, יושרו וכח תלמודו, ובפרט בכח התמזגות כל אלה באישיותו, רבי עקיבא נשאר על רקע כל הדורות אותו אב־טיפוסי לכל באי אחריו אשר כיסופי גאולה מלאו את לבם עוז ומרץ לעמוד לשרת את משמרת העם, לפעם את רוחם וללחום את מלחמת שיחורורם.

זאת היא דמותו של גינת כפי שהוא יוצא מבין השיטין של עגנון ומעשה מרכבתו. ואף על פי שיש לנו די ראיות לזיהותם של עקיבא־גינת, עוד לא נרחיב עליהם את הדבור מטעמים כמוסים שבמהרה יתנו להגלות. ובכן, הבה נחזה הלאה בספר עצמו!

פרק שני

גבריאל גמזו ואשתו גמולה

עוד ידיד אחד יש לו לעגנון — ידיד לשעבר, כנראה — ושמו גבריאל גמזו. הלילה הראשון שהתכוון לקיים הבטחתו לגרייפנבכים לישון בביתם כדי לקיים מצוות שמירה, גמזו הפתיע את המספר־השומר בנוכחותו. מאיין ידע גמזו איפה הוא נמצא ולשם מה בא? לא בא גמזו כדי לגבות פקדון של "שתים עשרה לא"י" שחסך לו גמזו "כדי לקנות בהן מקום לאשתו בבית מרפא", אותן שהפקיד אצל המספר ושאבדו לו בעת שהגנבים גנבו את ביתו וכל אשר לו (שנד). גמזו "לשם ענין אחר בא" (שם). מתוך שיחתו של גבריאל גמזו, מתוך הציטטות ומתוך השתלשלות המאמרים,

11 חגיגה יד ב.

12 ברכות סא ב.

13 שם.

14 ירושלמי תענית פ"ד ה"ח.

הלא הכל כאן בסדר מזהיר. ואם את הנחל הקדומי אנחנו מבקשים, גם הוא נמצא פה בחבורת אהבי מנוחת־השקט ומפליא: רחובות הנהר נחלי אמונה, מים עמוקים ידלם איש תבונה, תוצאותיה חמישים שערי בינה, אמונים נוצר השם. כנראה, הכל כאן בכפיפה טהורה מפליאה. אותם שאפילו עוד לא ביקשנו מצאנו ראינו פה, כביכול כלאחר יד, בהיסח הדעת. העיקר, שראשית כל ראשית היא התורה שנקראה ראשית, רשומה היא גופה כקדושה ליודעיה, וכשפת נעלמה לשלא באו בסוד שיחה. לפי זה, "נחל" מובנו נחלת האומה, מורשת יורשי יורשיה¹⁰.

גינת מושך עצמו ואחרים עמו

תמצית הדברים, שגינת לא רק שאין הוא איש מוחשי, אלא אפילו כרעיון מופשט, כאישיות לגנדרית־אידיאלית אין בו משום דיוקן טיפוסי. כפי שאמרנו לעיל, הכל מורכב וממוזג שלל טיפוסים, מרוקם רקמת צבעים שונים. אף על פי כן גינת אב־טיפוסי הוא לכל מנהיגי כל הדורות שהיו לפניו ואותם שעתידים להיות. אותם שלחמו את מלחמתנו ואותם שעתידים לעמוד בראש החזית, בין שהם בעלי אמונה ובין אותם שהעממיות גרידא כל כך נוגעת ללבם עד שהם מוכנים ומוזמנים להקריב את כל קודשי האומה בעד מה שאצלם נעלה על כל: גאולת עם ישראל וחרותו משיעבוד עממים. גינת מתוך השקפה זו אינה אלא חאריזמה בלע"ז, גינת משמע דגוליות, מנהיגות. כלומר, אותם שיוורדים אל נחלת העם לראות באיבו, בדאגתו, המשתתפים בצערו, זה שרואה, שדואג ומבחין אם פרוחה גפנו, פיתח סמדרו ואם הנצו רמוגיו, הוא הוא האיש שמוכן ומוזמן בכל עת ורגע למסור את נפשו בעד חיי האומה ובעד כבודה. עליו נאמר: "שם אתן את דודי לך!"

גינת — עקיבא

יש תחת ידינו כמה מן הגינתות שעליהם מראה המספר באצבעו בסיפורו הנוכחי — שעל פי האמת היה יותר נכון להקרא מחזה במקום שיקרא סיפור, — אבל זה עניין בפני עצמו, ומפני שלא מעלה ולא מוריד לעצמיותם של דברינו לא נתמהמה בהם. כמו כן עלינו להצטמצם בנוגע לכל הגינתות שבסיפור ונציא מתוכם את המובחרים שבהם. ומי בראשם? עקיבא בן יוסף בראש, כפי שנבאר תיכף ומיד:

10 עוד יבואר להלן, הקבלה, "וירשו בני יעקב את מורשיהם" שבעובדיה יז ושעליו רמז עגנון ב"עובדיה עובדיוביץ" (שעב).

הן אותן שמצטט ככתבן וכבמקורן, והן מאותן שדורשן בסירוס לשון ובמקוטעין, בקיצור — מכל שני פרקי ג' ו'ד מפורש יוצא מהות כל הסיפור שאי אפשר להגבילו אלא כמין חזות-עגנון, מעשה מרכבתו בועיר אנפין.

אם אך בשווה לעינינו שעגנון ליקט מאמריו כמעט מכל חלקי הש"ס, מהמון מדרשים, מכל חלקי הזוהר ותיקוני הזוהר, מהמורה נבוכים וחרוזים לחרוזים, וארגם לארג שירה בעלה, עילאית-אצילותית, רק אז נלין אתו בעומק רגשי נפשו הסוערת למען גורל בתולה ישראל, שקולה כקול "אשה מרת נפש ועצובת רוח" (שמח).

לא גבריאל גמזו בא לבקרו, אלא להפך עגנון בא "לבקר" את גבריאל גמזו, כמו שבא "לבקר" בבית הגרייפנבכים בראשונה. כל חזון הפגישה עמהם היה כמין הקדמה לטיסתו, כמו אותן של טיסת הצפרים שמתכוננים לעוף במרחבי הרקיע. משלו משל לעוף ההוא: "פורס כנפיו והן עושות צל, מביט הוא בצל (כלומר במקורות) ונוטל כנפיו וטס" (שצא).

ככה התחילה טיסת עגנון לקראת רחבי שמי-האמונה הטהורה והמוקקת אחרי ימי ייאוש מדת, אותם הימים שנקב אותם כ"ימי הגניבה", בעת שגנבו "הגנבים" את ביתו ואת כל מעותיו, לרבות השתים עשרה לא"י שהפקיד אצלו גמזו, אותן שהיקצה למרפאת אשתו גמולה. התיבה גניבת מעות, גניבת בית איך נתאר ?

אני-מאמין בביאת המשיח!

(שתים עשרה לא"י = ל'ו א'חכה י'ומם)

דוק ותמצא, שהמספר שתים-עשרה רומז על האני-מאמין השתים עשרה; האמונה בביאת המשיח, שהן, בייחד עם ה"אני מאמין" בכלל, זאת אומרת כל ביתו ורכושו האמונתי "אבד" לו לעגנון באיזה עת שהיא... פתאום ראה מה שראה ואותה המראה פרשה את סוכת שלומה, את צילה ואת המתה, החל מביקורו בבית ידידיו — קריאה בפרק השופטים — ומשם לגמרא, מגמרא לאגדה, מאגדה למדרש, ממדרש לקבלה ומקבלה למשה בן מימון. התמצית, מה שלפנינו מתואר עידו ועינים אינו אלא תיאור הפיר'דיס נוסח עגנון, מעשה המרכבה שלו, כפי שנבאר הכל בפרוטרוט בעזרת השם.

הבה נתחיל על פי הסדר שסידר לנו עגנון:

כבר ביררנו שגדרה גרייפנבך מייצגת את דבורה ושירתה, ונסיעת הגרייפנבכים, כנראה, רומזת לפורעניות בהתאם ל"פרוע פרעות" שבשירתה¹⁵.

15 ראה תרגום לשופטים ה ב.

כמאמרם בקשר עם "ויהי בנסוע הארון" ¹⁶ ויהי העם כמתאוננים" ¹⁷. כל אלה נמצאים ביחד עם המושג "למענהו", כאשר נפרשהו במקומם.

פולשים

מושג פולשים מקביל לאותה המסגרת של פרעות-פורעניות ומקומו במדרש איכה: "הם לא פלשו אחרי מידת הדין (לא הירחרו אחרי מידותיו) והיא לא פלשה אחריהם" ¹⁸ (מעניין שעגנון גומר את סיפורו באותו המושג שבו התחיל. נועץ פולשים שבתחילה לפולשים שבסוף (שמד—שצד).

באשר לצ"ט מילים "של לשון עידו" לא כאן המקום לדון בהם ונחדור אל תוך סוד-יסודם לעת מצוא.

"חוליא בעלמת" של לשון עידו והחוליות של עץ שמהם ברא רבי שלמה בן גבירול אשה לשרת אותו (שמח) בקנה אחד הן עולות, רמז ל-תנור של עכנאי — ששגויה במשנת כלים "חתכו חוליות ונתן חול וגומ' " ¹⁹. משם טס עגנון אל הגמרא ²⁰, מפני ששם יש לו קשר משולש עם ידל ועם עקיבא-גינת, כפי שאבאר.

שני עלים, כתב סתרים, סגולות

להלן מרחיב עגנון הדבור עליהם: "כאותם שהיה הדוקטור רכניץ שולה מימה של יפו" (שנו). הוא הוא הדוקטור רכניץ שעליו סיפר ב"שבועת אמונים", עליו ועל האצות שלו, שאצה "אחת קראוה על שמו קולרפא רכניצאי" (שבועת אמונים ריח). אצות, אסות, אסותא, אסותא או אסו, שורש אחד לכולן ורומזות לתורה שהיא "רפאות לשריך ושקוי לעצמותיך" ²¹. ראה גם כן "ארום פתגמי אורייתא איתבריאו אסו בעלמא למשבק ולמגשי מן קדם ה' חובין רברבין" ²².

באופן שכזה, שתי האצות דומות לעשרת הדברים (שני לוחות הברית), שעליהם נאמר "משה ידבר והאלוקים יענו בקול" ²³ והקול הזה מקביל

16 במדבר י לה.

17 שם יא א.

18 איכה רבה א ג; ב יט.

19 חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא.

20 בבא מציעא נט א"ב.

21 משלי ג ה.

22 תרגום יונתן לקהלת י ד.

23 שמות יט יט.

לקולרפא, הוא הקול שבסופו נאמר "כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאיך"²⁴, היינו אצות, היינו קולרפא, היינו שני עלים. ומה ששייך לסגולות, יש לנו מקור נאמן גם על זה. בגמרא אמרו: מאי סגולה? רב חסדא אמר ספר תורה²⁵. ומה ששייך לרכנצאי, עוד לאלוה מילין על זה ועל כיוצא בו.

הטעם שקורא להם "כפולים", כלומר לא אוטנתיים, מפני שאינם תורה שאורי גיבולית היא אלא תרגומים הם, רומזו לגינת אחר, לא לגינת-עקיבא שלנו.

סוד הלשון על פי ספרי קבלה

כלל זה עלינו לגקוט בנוגע לעגנון ושיטתו בכלל ובנוגע לסיפורנו בפרט: עד כמה שגדול כוחו להתחבא אל הכלים ולכסות דבריו, כך שואף הולך פי כמה להתוודע ולהתגלות. לו היתה מטרתנו במאמרנו הנוכחי לבאר ולגלות את כל מה שהצפין עגנון בעידו ועינם כי אז ספר רב-הכמות (ואולי כמוהו באיכות) היתה התוצאה ואנחנו לא להתפשט בתכוונו לעת עתה, ולכן גבול שמנו לעצמנו לקמץ עד כמה שאפשר. למשל, עגנון מגלה לנו שבדברו עם גרהרד גרייפנבך הוא גם כן הוסיף על דבריו "מעט ממה שקיבלתי מספרי הקבלה שקדמו בזה להכמי אומות העולם" (שמח). רמזו רמזו לנו עגנון בזה לצאת ולבדוק אחרי כל העינים שדברנו עליהם עד עכשיו ושם נמצאם — בספרי הקבלה.

ושם הם נמצאים, לא לאחדים ולא ברמזים, אלא למאות, ברמזו כמו במפורט. יש כמו עשרים, שלושים מקומות בהם מדובר על האצות — אסוותא, אסוותות בקשר עם התורה, המצוות וכהנה. יש כמה מראה מקומות על גינת אגנון, על רבי עקיבא וכיוצא בו. אבל איוהו המקום ששם נקבצו כולם יחד — המקום משם שאב את מקורותיו, את זה לא גלה לנו. עם כל זה מצאתיו כי יגעת, והנה המאמר:

פרק שלישי

"אמר ליה ר' עקיבא, מהו דכתיב: 'אל גינת אגנון ירדתי' ? אמר ליה... אגנון דא היא רתיכא עילאה קדישא דאינון ארבע רישין דנהרין דמתפרשין מן גינתא כהאי אגוזא דאינון ארבע רישין קדישין לגו. ומאי דאמר ירדתי כמה דתנן: ירד פלוני למרפפה... אמר ליה ר' עקיבא, משמע כל מה דעבד

24 שם טו, כו.

25 בבא קמא פו ב; בבא בתרא נב א.

קודשא בריך הוא למילף מניה הפמתא פניאה דכתיב: 'כל פעל ה' למענהו'²⁶. א"ר יהודה, מאי דכתיב 'גם את זה לעומת זה' ?...²⁷ כגוונא דרקייעא עבד קב"ה בארעא וכלהו רמיזא למה דלעילא... מאימא חדא אתילידו כל עשפין דארעא... כל חד וחד רזא בלחודוי כגוונא דלעילא...²⁸ (ההדגשות שלי י. ר.).

הנה עקיבא, הנה גינת, הנה המרכבה, למענהו, גמזו (גם זה לעומת זה) והנה האצות שנקראים פה עשבים, כולם בצוותא חדא, כלומר, בני חבריא קדישא. וכדי לצאת ידי חובת עגנון כנגד מה שהוסיף "מספרי הקבלה" בלשון רבים, הבה נצטט עוד מקור אחד מן הווהר²⁹:

"ואסחר עלמא בכל יומא ויומא בגין לאשלמא אסוותא בפקודא דמאריה והאי (איהו) נהורא רפ"אל שמיה... ובגין דמתקשרין דא בדא, רמזו קרא ואמר — אל גינת אגנון ירדתי לראות... כגוונא דא תנינן³⁰: ארבעה נפשו לפרדס... וכולהו אטבעו ביסודא דיליה כמה דעאלו, בר דהוא שלימא חסידא... סליק ואשלים אהבה זוטא באהבה רבה כדקא חזי ועל דא מית באהבה ונפק משמתייה בהאי קרא — ואהבת... (ההדגשות שלי י. ר.).

ועכשיו, נשוב ונחזה מה רשם עגנון בספרו.

אלה תולדות גמולה

לשם מטרתנו אנו, לא נקרא לפי שעה את הסיפור כסדר שנכתב אלא נקדים את המאוחר ונשוב ונדבר על המוקדם באחרונה. סוף כל סוף אין המדובר פה במעשה בראשית ולא איכפת לסקירתנו אם נשנה מסידרי בראשית שהציג עגנון לעצמו. הבה נתחיל מהורי גמולה. לפי רישומו של עגנון, גבריה בן גאואל היה אביה של גמולה, בתו יחידתו. הנה זיו איקונין של גבריה, פיזיג-נומותו על פי המספר:

"גבריה בן גאואל חמי גבר בגוברין הוא". (באמת היה צריך לו שיאמר "היה" בלשון עבר מפני שהיה "מת" בו בעת שגמזו מספר את הסיפור. על זה עוד נדבר). "פניו פני אריה ופחו כח שור והוא קל פרגליו כנשר בעפיר פיתו. רוממות אל בגרונו וחרב פיפיות בידו. עובר לפני התיבה ועושה פלי זיו. אף הוא רופא חולים ופותב קמיעות ומלמד את הארופות מחולות וריקודים

26 משלי טז ד.

27 קהלת ז יד.

28 זחר שמות טו ב.

29 שם פקודי רנד א"ב.

30 ראה לעיל הערה 11.

ורגליו יחפות — ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר ("רושם ריגלא בחורב")⁴³.
 שני גודליו מקישים בצור — והכית בצור⁴⁴.
 ועשרים ושתים עד עשרים ושבע נערות בתולות מחוללות — כ"ב אותיות
 עם מנצפ"ך.
 כזה דמות הדר כבוד אפי-גמולה לפי חזיונו של ענגנון, שגדול כוחו לדמות
 את הצורה ליוצרה⁴⁵. עכשיו נשוב אל גמולה, נשוב ונחזה בה:
 יחידה היתה גמולה לאביה — רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה⁴⁶.
 שאשתו מתה בלדתה את גמולה — רחל, אם הבנים (עיקרה של האומה)⁴⁷
 ואחר כך אירע ענין רע לאביה של גמולה (שעז).
 פגע בו נשר ועשה עמו מלחמה — "נשר" הוא סמל בבל ורומהא — "קלים היו
 רודפנו" כנשרי שמים⁴⁸, "כאשר ידאה הנשר"^{48*}, "הנשר הגדול גדול הכנ-
 פים"⁴⁹ (ראה גם איכה רבתי א, מח).
 בלא מקל ובלא כלי זין (שעז) — בלי מקל חובלים⁵⁰, קודשא בריך הוא
 בעי לחרובי ביתיה⁵¹.
 פגעו צפרני הנשר בשמאלו של גבריה — שמאלו לאו דווקא — רמוז לנדרש
 "נטלו גבוריהם של ישראל וכפתו ידיהם לאחוריהם. אמר הקב"ה: עמו אנכי
 בצרה כתבתי (כתורה) (תהילים צא, טו) ועכשיו בגי שרויין בצער ואני
 בריח? כביכול השיב אהור ימינו"⁵².
 לא השגיח גבריה במכתו עד שחלה ומת — "יתומים היינו ואין אב"⁵³.
 איכה כ"ג).
 קודם שמת עשה לו ולגמולה מחולות — "קרא עלי מועד"⁵⁴, "לוא היו ימים
 טובים לישראל כט"ו באב"⁵⁵.

- 43 תרגום יונתן לשמות יז ו.
- 44 שמות שם.
- 45 בראשית רבה כו א וראה מורה נבוכים א מו.
- 46 עמוס ג ב.
- 47 פתיחתא דאיכה רבתי כד.
- 48 איכה ד יט.
- 48* דברים כח מט.
- 49 יחזקאל יז ג.
- 50 זפריה יא ז.
- 51 גיטין נו א.
- 52 איכה ה ג; ילקוט שמעוני איכה רמז תתרכה.
- 53 איכה ה ג. ועי' פתיחתא דאיכה רבתי כג.
- 54 שם א טו.
- 55 תענית פ"ד מ"ח.

ושירים של התונה. ואינו נוטל עליהם שכר אלא כל מעשיו לשם שמים" (שסב).
 חידה עצומה מסר לנו עגנון בזה, כזאת שפתרונה בתוכה. הנה היא ופתרונה
 על פי הסדר:
 גבריה — אתה גבור לעולם, השם... בן גאואל — אל גואל ומושיע³¹ (רפ
 להושיע), גבר בגוברין — מי כמוך בעל גבורות*³¹; עד כאן פתרון השם.
 מכאן ואילך אל התיאור:
 פניו פני אריה / כחו כח שור / וקל פרגליו פנשר /
 ופני אריה אל הימין / ופני שור מהשמאל / ופני נשר לארבעתן³².
 עובר לפני התיבה — מלמד שנתעטף הקדוש ברוך הוא כשליח צבור³³.
 ועושה כלי זין — כאיש מלחמות ידיו לו רב³⁴.
 אף הוא רופא חולים — רופא חולים ומתיר אסורים³⁵.
 וכותב קמיעות — וכתבתי על הל(ו)חות את הדברים — (ספר תורה —
 סגולת)³⁶.
 ומלמד את הארוסות וכו' — מצינו שהקב"ה מברך חתנים ומקשט כלות³⁷.
 ואינו נוטל עליהם שכר — מה אני בחינם אף אתם בחינם³⁸.
 כשהיה עומד על צוק סלע — הנני עומד לפניך שם על הצור...³⁹.
 מצנפת תכלת על ראשו — וצניף מלוכה צבי תפארת⁴⁰.
 ושער ראשו וזקנו מתנופף — מחלפות ראשו כבימי בהורות... זקנה ביום
 דין⁴¹.
 בהדר תלתליהם — קווצותיו תלתלים⁴².

- 31 כן רמזו הוא לנשיא שבט גד: גאואל בן מכי. לפי זה, "גד" משמעו אלקים
 ובני גד הנזכרים בסיפור הם בני אמונת השם, בני עמדיה ושומרי אמונים.
- 31* מתפילת שמונה עשרה.
- 32 יחזקאל א י.
- 33 ראש השנה יז ב.
- 34 שיר הכבוד.
- 35 בתפילת י"ח.
- 36 שמות לד ב; בבא בתרא נב א.
- 37 בראשית רבה פ"ח טו.
- 38 נדרים לו א.
- 39 שמות יז ו.
- 40 שיר הכבוד.
- 41 שם.
- 42 שיר השירים ה יא.

נחזור נא לענייננו, לגמולה זבן גאים. תוכן המזמור של יום רביעי מדבר בגאולה העתידה, כמו ששנינו במקום אחר⁶⁶ שההופעות שהיו לרעה יש בהם לטובה לעתיד לבא, ושהגאולה העתידה תבוא ביחד כשיופיע ה' להיפרע מעובדי כוכבים ומזלות, ומצוררי ישראל. מתוך נקודת השקפה זו, ייעודיהם של גמול זבן גאים הם סמליהם של כל הגאולות וההבטחות האלה ומקורן בפסוק: "השב גמול על גאים".

אבל למעשה לא כך היה. כשקרה מה שקרה, "לא הספיק גדי לחטוף את גמולה" כשם ש"לא הספיקו הלויים לאמר יצמיתם ד' אלוקינו עד שבאו נכרים וכבשום". ולפי דרכנו נלמד שאותו הדבר רמז לנו עגנון בנשואיהם של גבריאאל גמזו וגמולה. כי ממש בשעת החורבן יצמת חזונו של הגואל. וגמזו הוא הגואל, לפי חזונו של עגנון.

תמו דברי דקדוק לגמולה וגאים, עוד לא נשלמו כלליתיהם ופרטותיהם...

ידעתיוך בשם

מעין הקדמה לגבריאאל גמזו

אם יש את נפשך לדעת מה היתה כוונת עגנון באיזה שהוא סיפור מיצירותיו, צא ובדוק בדיקה יפה בשמותיהם של אישיותיהם, מקומותיהם וכותרותיהם של הסיפור ההוא, ואם תזכה לכוון כוונת עגנון בשמותיו אז תרד לסוף כוונת היוצר. מפני שעגנון מתלמידיו של רבי מאיר הוא וכמוהו כעגנון חששו חששא מדוייקת לשם⁶⁷.

ואל יהי כלל זה קל בעיניך. במתכווין או שלא במתכווין, עלול עגנון להטעות את הקורא, להוליכו שולל, ובפרט בנוגע ללצים, הוא יליץ כנגדם. כי קל מאד להחליף שם בשם ומקום במקום במסכת עגנון. אוהב הוא להשתמש בדו-משמעות, בלשון אמביציזיות, ב"מוחלפת השיטה", בלא זו אלא אף זו, בסירוס דברים ועניינים ועוד כהנה המון לשונות שמשמשים בכמה פנים.

כך, למשל, משתמש עגנון במליצת "הדום וכסא", ואין מי שיסתפק במשמעות זאת המובן. הלא מפורש הוא בפסוק "השמים פפאי והארץ הדום רגלי!"⁶⁸ אבל לא כן יוצא ממשמעות תוכנו של הסיפור. חוץ ממה שהפך והקדים הדום לכסא, אף התואר אין הוא כהמתואר. ואנחנו מצאנו לכותרת הנזכרת מקור בפיוטים לראש השנה, ההולך בד בבד עם רקע האווירה שבאותו הסיפור. הנה המקור:

66 ספרי ברכה, פיסקא שמג עה"פ "הופיע מהר פארן" וראה ברכות לג א.

67 יומא פג ב. אמר להו ר' מאיר, אמאי לא דייקתו בשמא?

68 ישעי' טו א.

אגב, יונתן מזהה "גמולי מחלב..." עם "הלא לבית ישראל דרחימין מכל עממיה..."

עד כאן לשורש השם גמולה ומוצאו, כפי שיוצא מפורש משמואל הראשון, הוא הנביא שמואל הרמתי. מכאן לשמואל שלנו. נראה לאן הוא עומד לטוס!

פרק רביעי

גמול על גאים

לפי תוכן המחזה ושילוב המקורות, מצא עגנון מנוח לעצמו במסכת תענית. הנה מקורו:

"אמרו כשחרב בית המקדש בראשונה אותו היום ערב תשעה באב היה ומוצאי שבת היה ומוצאי שביעית היתה ומשמרתו של יהורזב היתה והלויים היו אומרים שירה ועומדים על דוכנם ומה שירה היו אומרים וישב עליהם את אונם וברעתם יצמיתם ולא הספיקו לומר יצמיתם ה' אלוקינו עד שבאו נכרים וכבשום וכן בשניה גלכרה ביתר..."⁶⁴

צא וחשוב, אותו היום מוצאי שבת היה והמזמור לא של שבת אלא אותו של יום רביעי היה והמסבב כל הסיבות עשה שנפל בפיהם לשיר את המזמור השייך ליום ד', כן דעת כל המפרשים⁶⁵.

לפי הסיפור שלנו, עגנון מן המוכן מצא לו, עניין עמוק מאד שלפיהו תחילת המזמור יותר עיקר מסופו ואותו בחר לו לשם ייעודם של גמולה וגדי בן גאים. לשם זה שילב חולית "פרעות-פורעניות" של שירת דבורה וחיברה בקרסים עם חולית "גבהה, גבהה" שבשירת חנה-גרציה (העזרת). ומהסינתזה יצא לו שידוך הגון.

לשם הרחבת העניין עלינו להעיר, שעל פסוקי חנה-גרציה ראה יונתן בתרגומו רמז לכל חורבנותינו, החל מנבוכדנצר ועד לאותו של רומא, ואותה "עקרה" (גמולה-גלמודא)⁶⁶ "עתידי דתתמלי מעם גלותהא" (תתמלא מעם הגולה) ורומא "תיצדי ותיחרוב" (סופה שתחרב).

64 תענית כט א; ערכין יא ב.

65 רש"י, תוספות, ועוד.

66* במקום אחר: גמליתא.

"רחם מצוקים אשר עליהם שמת הדום ופסא"

פירושו! רחם את בית ישראל הנתונים בצרה וב(מ)צוקה אשר עליהם הטיל את גורל האחריות וכו'. כמו על אותו הגורל שרמזו עגנון ב"האש והעצים". "הדום וכסא" בנושא הנוכחי פירושו "גורל עם ישראל".

כן משתמש עגנון תכופות במליצת "אסר ושרי", מליצה שגורה בדברי רבותינו זכרונם לברכה, מליצה שיש לה שלושה מושגים:

א. "מכדי כל מה דאפרי לן רחמנא שרי לן כוותיה"⁶⁹ עניינו איסור והיתר; ב. "חזיה דקאפרי ושרי אמרו לאו אורח ארעא"⁷⁰ פירושו הבישת המכה ביום שלישי למילתו של אברהם אבינו;

ג. "איהו שרי חד ואפרי חד"⁷¹ — הוא (המשיח) חובש מכה ואוסר מכה אחרת — כדי שלא יצטרך להתמהמה אם יבא הרגע לביאת המשיח.

מי שמכיר את עגנון יודע שהוא היה מתכוון לאותו "אסר ושרי" לגבי משיח, אף על פי כן מצאתי פשר אחד למדני שמביא ראיות מן המוכן ושלא מן המוכן, שעגנון כיוון דווקא לאותו "אסר ושרי" של אברהם אבינו. ודי לחכימא.

אף כאן, גמזו, בניגוד לכל מפרשיו, לא לנחום איש גמזו היתה כוונת עגנון, וגם-זו לא עיקר השם אלא טפל לגבריאל, וזה האיש גבריאל הוא המשיח. כיצד?

"שמונה שמות בקראו למשיח (במקורות אחרים, שבעה שמות): ינון, צמח, פלא יועץ, משיח, אל, גבור, אבי עד, שלום"⁷².

מהשמונה בחר לו עגנון את החמישי והשישי, כלומר: אל, גבור, והפך את סידרם עד שיצא לו מ-גבור-אל: גבריאל גמזו שלנו, דומה לאותו של גבריה.

בר-ציון גרשוני

החיים — נגלה ונסתר

(נצנוצי מבטים)

חיי שעה וחיי עולם

"החי יתן אל לבו" את ההבדל התהומי שבין ערך חייו לבין יחסו אליהם; בין יקרת מתת זו שהעניק לו הבורא, שאין ולא יוכל היות יקר הימנה, לבין מדת זלזולו בה — ולזול משווע ומחריד.

משתמש אדם רבות בדבריו במלה "חיים", ברם מן הלקסיקון היומיומי שלו לצרכיו השוטפים היא נעלמה. במקומה מופיע תרגומה במושג זול אצלו: "זמן". חייו — גלוי וידוע לפניו שהם קצרים למדי, אכן זמן יש לו בשפע לבילויים, לשיחות בטלות, לקלות-ראש, לקריאת הבלים ולהזות בהבלי הבלים.

שמה אירע למישהו לראות אדם שנפתח אצלו עורק דמיו ניגר-זורם ללא הפוגה, והלה ממשיך להתענג בשחוקו מבלי שינסה לעצור בשטף דמו? והרי הדם הוא הנפש — נפש החיים!

ובר מן דיו: כאן זלזול לא במתת גרידא אלא אף במי שהעניקה לו: נצייר לנו בסגנונו של המדרש — למה הדבר דומה? למלך ששלח לידידו השרוי במצוקה דורון — מכונת ייצור של פרקמטיה יקרה, שתפארת בה למייצרה ורווחים בה מן האדם, אף חומר סיפק לו לייצור הפרקמטיה. לימים הגיע המלך פתאום לביקור אצל ידידו, והנה הוא שרוי בעוני ובמתסור ומתנתו היקרה מוטלת מחלדה באשפה, מלוכלכת ונפסדת כולה. כלום יתמה ידיד זה על המלך, מיטיבו ואיש-חסדו, על כי הפך פניו ממנו ועזבו כשהוא רוגז ונעלב? ! בהשאלה ניתן לומר: "עבדא דגהום כריסיה לא שוויא למאריה למאי מתבעי"?

האיך מכנים חכמי האמת במקרה מעין זה את הקדוש-ברוך-הוא? — מלך עלוב...

המנוס שבשואל

אדם קצר ימים, כפסוקו של איוב, ושבע רוגז מאימת קצו הוודאי. כל ימיו הקצרים עסוק הנהו בבריחה מפני המוות, המטיל עליו תדיר את צלו האיום

69 חולין קט ב.

70 בבא מציעא פו ב.

71 סנהדרין צח א.

72 מדרש מעשה תורה. ועיי' סנהדרין צח ב.